

АНОТАЦІЯ

Борисюк І. Е. Правовий механізм взаємодії громадянського суспільства та Української держави у сфері захисту прав дитини. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

Дисертаційна робота містить результати комплексної характеристики правового механізму взаємодії громадянського суспільства і держави у сфері захисту прав дітей в Україні. Матеріал дисертації узагальнює аналіз наукових праць, що стосуються вказаної проблеми, міжнародно-правових договорів, національних нормативно-правових актів, аналітичної та статистичної інформації.

У роботі наголошено, що практично всі держави сучасного світу узгоджують власну політику у сфері прав дітей з універсальними стандартами, які містить міжнародний механізм захисту прав дитини, у зв'язку з чим здійснено ретроспективний аналіз формування цього механізму й виокремлено чотири етапи цього процесу – від початку XX ст. і донині. Висвітлено зміст основних загальних і спеціальних міжнародно-правових актів, які регламентують права дитини та їх захист. Охарактеризовано діяльність міжнародних міжурядових і неурядових організацій у сфері захисту прав дітей. Підкреслено, що в третьому тисячолітті зусилля міжнародного співтовариства спрямовуються на реалізацію принципу найкращого забезпечення інтересів дитини.

Висвітлено європейську політику у сфері захисту прав дітей, що реалізується під егідою Ради Європи та у рамках Європейського Союзу. Виявлено відповідність законодавства України європейським конвенціям щодо захисту прав дітей та прагнення Української держави досягнути такого ж рівня захисту прав дитини, який забезпечують країни-члени ЄС.

Захист прав дітей розглянуто як один із напрямів ювенальної політики держави. Охарактеризовано модель молодіжної/ювенальної політики

Української держави, що має змішаний характер, оскільки поєднує риси поширених у світі шведської та американської моделей. Крім того, національну модель молодіжної/ювенальної політики визнано відкритою, оскільки вона орієнтується на норми міжнародного права прав дитини.

Підтверджено, що на сучасному етапі ювенальна політика України зберігає багато патерналістських ознак. Перспективним напрямом розвитку ювенальної політики визнано поєднання патерналізму та лібералізму, що передбачає як особливий захист дитини з боку суспільства і держави, так і безпосередню участь дитини у прийнятті рішень з тих питань, які безпосередньо її стосуються.

Запропоновано визначення ювенальної політики як діяльності державних і недержавних інституцій щодо створення умов з метою всебічного розвитку дітей та їх соціального становлення як повноправних членів громадянського суспільства. Зміст ювенальної політики охарактеризовано як єдність трьох основних напрямів діяльності щодо забезпечення, охорони і захисту прав дітей. Захист прав дітей розглянуто у широкому та вузькому аспектах. У широкому аспекті захист прав дітей є частиною соціальної функції держави та являє собою систему юридичних, економічних, організаційних заходів щодо забезпечення, охорони і відновлення у разі порушення прав, свобод і законних інтересів дітей. У вузькому аспекті захист прав дітей розуміється як діяльність державних органів і суспільних інституцій, спрямована на убезпечення дитини від порушення її прав і свобод, поновлення порушених прав і притягнення порушників до відповідальності.

Доведено, що цілеспрямована й ефективна реалізація державної політики у сфері захисту прав дітей забезпечується цілісним механізмом – системою компетентних державних органів, що створюють належні умови для реалізації, охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів дитини у передбачених законодавством формах за допомогою відповідних засобів і способів попередження та/або усунення їх порушень. У сфері захисту прав дитини діють органи як загальної, так і спеціальної компетенції. Органи загальної компетенції формують правову основу для захисту прав дітей в Україні, а органи спеціальної

компетенції здійснюють практичне забезпечення і захист прав дитини. Відзначено, що система спеціалізованих органів не має стабільного характеру.

Проаналізовано процес формування інституту уповноваженого з прав дитини України та його статус. Визнано за доцільне посилити взаємодію дитячого омбудсмена з інституціями громадянського суспільства у сфері прав дитини шляхом його сприяння громадському контролю за додержанням прав та законних інтересів дітей, реалізації відповідних громадських програм і проєктів.

Висвітлено процес формування в Україні ювенальної юстиції як елемента кримінального судочинства. Позитивно оцінено розроблений і схвалений урядом України проєкт Закону «Про юстицію, дружню до дитини» (2021), який спрямований на забезпечення законності, обґрунтованості та ефективності кожного рішення щодо дитини, яка перебуває у конфлікті чи контакті із законом. Водночас запропоновано внести зміни до законопроєкту, щоб закріпити у ньому загальнодозвільний принцип взаємодії суб'єктів юстиції щодо дітей з інституціями громадянського суспільства.

Механізм взаємодії громадянського суспільства і держави у сфері захисту прав дитини визначено як систему правових, інституційних, організаційних, матеріальних і фінансових засобів, за допомогою яких забезпечується їх партнерство та співробітництво з тенденцією до поступового розширення діяльності суспільних інституцій у цій сфері. Відзначено активну діяльність в Україні таких міжнародних організацій, як Представництво ЮНІСЕФ в Україні, Місія Міжнародного Комітету Червоного Хреста, Данська Рада у справах біженців, Громадська організація «Ла Страда-Україна», Фонд «Відкрита політика» та ін. Національними елементами механізму забезпечення захисту дітей виступають Коаліція НУО «Права дитини в Україні» та її члени (Всеукраїнська фундація «Захист прав дітей», Благодійна організація Партнерство «Кожній дитині» та ін.); громадські ради, які утворюються при органах державної влади (наприклад, Громадська рада при Міністерстві соціальної політики України, Експертно-консультативна рада з питань захисту прав дітей та Національна дитяча рада при Раднику – уповноваженому

Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації); релігійні організації, засоби масової інформації, бізнес-структури тощо. Окремо наголошено, що дитячі та молодіжні громадські організації покликані забезпечити участь дітей і молоді у прийнятті рішень з питань, які безпосередньо їх стосуються, протидії обмеженню їхніх прав та діяльності щодо їх захисту.

У результаті ретроспективного аналізу ставлення до дитини з боку держави і суспільства від найдавніших часів до останньої чверті ХХ ст. виявлено окремі способи захисту дитини як державою, так і суспільними інституціями, такими як сім'я, церква, громада. Визнано за доцільне переосмислити та використати національний досвід для посилення взаємодії суспільства та держави щодо захисту прав дитини. Зокрема, варто активізувати дії громади щодо влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування, та захисту окремих категорій дітей (внутрішньо переміщених осіб, постраждалих від воєнних дій та ін.); вплив церкви і релігійних організацій на утвердження гуманістичного ставлення до дитини, розв'язання конфліктів за участю неповнолітніх мировими суддями тощо.

Доведено, що реформа місцевого самоврядування має своєю метою покращення життя всього населення громади, п'яту-шосту частину яких становлять діти. Відповідно реалізація та захист прав дітей – це справа громади, оскільки від цього залежить як її сьогодення, так і майбутнє. Проведено аналіз відповідного законодавства, де закріплений доволі широкий перелік повноважень місцевого самоврядування у сфері охорони дитинства, реалізації права дітей на освіту, соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітей, постраждалих від шкільного чи домашнього насильства та ін. Більшість повноважень є делегованими, тому визнано за необхідне змінити співвідношення на користь самоврядних повноважень органів місцевого самоврядування. Відзначено позитивний зміст ініціативи «Громада, дружня до дітей та молоді», що реалізується в Україні за сприяння ЮНІСЕФ, а саме: активне залучення органами місцевого самоврядування дітей та молоді до

розробки і прийняття рішень з питань, які їх стосуються, шляхом створення дитячих та/або молодіжних рад. Запропоновано створити інститут муніципального омбудсмана з прав дітей та молоді для захисту їхніх прав у державних та недержавних структурах.

Розглянуто особливості захисту дітей, які контактують із законом як підозрювані/обвинувачені, потерпілі чи свідки, у рамках відновного правосуддя. Під відновним правосуддям розуміється альтернативна кримінальному судочинству діяльність сторін кримінального правопорушення, держави в особі уповноважених органів, інституцій громадянського суспільства та інших суб'єктів, спрямована на захист і відновлення прав потерпілого, правопорушника та громади. Систему основних принципів відновного правосуддя доповнено такими положеннями: принципом сумірності вини правопорушника та заходів, що застосовуються згідно з досягнутими домовленостями сторін; презумпцією невинуватості, згідно з якою участь особи, що вчинила правопорушення, у відновному процесі не може тлумачитись як визнання провини у кримінальному провадженні щодо неї, якщо сторони не дійшли згоди; принципом гарантованості, який означає забезпеченість відповідними гарантіями самої процедури відновного правосуддя та його учасників (гарантії безпеки сторін, право консультуватися з адвокатом, користуватися послугами перекладача, для неповнолітніх – отримувати допомогу своїх законних представників).

Висвітлено реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення», запровадженого в Україні 2019 р. Зроблено висновок, що ця Програма дає конкретні позитивні результати, але поки що її ефективність невисока. Однією із причин визнано те, що Програма застосовується лише у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки та нетяжкі злочини, вчинені неповнолітніми та за таких чотирьох умов: 1) наявність потерпілої сторони (фізичної чи юридичної особи); 2) кримінальний проступок або нетяжкий злочин вчинено неповнолітнім уперше; 3) визнання неповнолітнім

факту вчинення ним кримінального правопорушення; 4) згода на участь у Програмі і неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, і потерпілого.

Програма реалізується в кілька етапів, центральним із них виступає медіація. Нині медіація як метод вирішення спорів є соціальним інститутом, через який громадянське суспільство бере безпосередню участь у відновному правосудді. Водночас практика реалізації пілотного проєкту підтвердила, що ідеї відновного правосуддя не повною мірою сприймаються суспільством, тому визнано за доцільне популяризувати ці ідеї як серед фахівців, так і в суспільстві загалом із широким залученням громади.

Ключові слова: відновне правосуддя, державний механізм захисту прав дітей, громадянське суспільство, міжнародні стандарти захисту прав дитини, громадські організації, омбудсмен з прав дитини, ювенальна політика.

SUMMARY

Borysiuk I. The legal mechanism of interaction between civil society and the Ukrainian state in the protection of children's rights. – Qualification scientific work, manuscript copyright. A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 – Law. – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2021.

This dissertation contains the results of a comprehensive general theoretical characterization of the legal mechanism of interaction between the state and civil society in the sphere of protection of the rights of the child in Ukraine. The material of the dissertation generalizes the analysis of scientific works concerning the mentioned problem, international legal treaties, national normative legal acts, analytical and statistical information.

The work points out that practically all states of the modern world align their policies in the area of the rights of the child with the universal standards contained in the international mechanism for the protection of the rights of the child. A retrospective analysis of the formation of this mechanism was carried out, and four stages in this process – from the beginning of the twentieth century to the present day – were highlighted. The contents of the main universal and specific international legal instruments governing the rights of the child and their protection have been reviewed. The activities of international intergovernmental and nongovernmental organizations in the area of the protection of the rights of the child are described. It is emphasized that in the third millennium the efforts of the international community are aimed at implementing the principle of the best interests of the child.

Consideration is given to European policy on the protection of children's rights, which is implemented under the aegis of the Council of Europe and within the framework of the European Union. The conformity of Ukrainian legislation with the European conventions on the protection of the rights of the child and the aspiration of the Ukrainian state to achieve the same level of protection of the rights of children, which is ensured by the EU member countries has been revealed.

The protection of children's rights has been examined as one of the directions of the state juvenile policy. The model of youth/juvenile policy of the Ukrainian state, which has a mixed character, as it combines features of the widespread in the world Swedish and American models, is characterized. In addition, the national model of youth/juvenile policy is recognized as open, as it is oriented to the norms of international law of the rights of the child.

It is confirmed that at the present stage the juvenile policy in Ukraine retains many paternalistic features. A combination of paternalism and liberalism is recognized as a promising direction for the development of juvenile policy. This combination provides both special protection of the child by society and the state, and the direct participation of the child in decision-making on those issues that directly affect him or her.

A definition of the juvenile policy as the activity of state and non-state institutions on creation of necessary conditions for all-round development of children and their social formation as full members of civil society is offered. The content of the juvenile policy is described as the unity of three main directions of activity on provision, protection and defense of children's rights. The protection of children's rights is considered in the broad and narrow aspects. In the wide aspect protection of children's rights is a part of social function of the state and represents a system of legal, economic, organizational measures for provision, protection and restoration in case of violation of their rights, freedoms and legitimate interests. In the narrow aspect, the protection of children's rights is understood as the activity of state bodies and public institutions aimed at ensuring the safety of children from violations of their rights and freedoms, restoring violated rights and bringing violators to justice.

It has been argued that the targeted and effective implementation of government policy on the protection of children's rights is ensured by an integrated mechanism, i.e., a system of competent State bodies providing appropriate conditions for the realization, protection and defence of the rights, freedoms and legitimate interests of children in the forms prescribed by law through appropriate ways and means of preventing and/or eliminating violations of those rights. Both general and special agencies are involved

in the protection of children's rights. The general bodies form the legal basis for the protection of the rights of the child in Ukraine, while the special bodies ensure the practical implementation and protection of the rights of the child. It is noted that the system of specialized bodies is unstable.

The process of forming the institution of the Ombudsperson for the Rights of the Child of Ukraine and its status is analyzed. It has been found advisable to strengthen the interaction of the children's ombudsman with civil society institutions in the field of children's rights through its assistance in public control over the observance of the rights and legitimate interests of children, the implementation of relevant public programs and projects.

The process of formation of juvenile justice in Ukraine as an element of the criminal justice system is highlighted. The government's draft law "On Child-Friendly Justice" (2021), which aims to ensure the legality, validity and effectiveness of every decision regarding a child in conflict or in contact with the law, was positively assessed. At the same time, it is proposed to amend the draft to expand the interaction of justice actors in relation to children with civil society institutions.

The mechanism of interaction between the state and civil society in the protection of children's rights is defined as a system of legal, institutional, organizational, material and financial means, through which their partnership and cooperation are ensured, with a tendency to gradually expand the activities of public institutions in this sphere. There is increasing activity in Ukraine by such international organizations as the local UNICEF office, the Mission of the International Committee of the Red Cross, the Danish Refugee Council, the NGO La Strada-Ukraine, the Open Politics Foundation and others. The NGO Coalition for the Protection of the Rights of the Child in Ukraine and its members (the All-Ukrainian Children's Rights Foundation, the charitable organization Every Child Partnership, etc.), public councils attached to Government bodies (for example, the Public Council attached to the Ministry of Social Policy, the Expert and Consulting Council for the Protection of Children's Rights and the National Children's Council attached to the Ukrainian Parliamentary Commissioner for Children's Rights), religious organizations, and other bodies representing children's

rights are key elements of the protection mechanism. Children's and youth NGOs are called upon to ensure the participation of children and young persons in decision-making on issues directly affecting them, and to oppose restrictions on their rights and work for their protection.

A retrospective analysis of the attitude of the state and society toward the child from ancient times to the last quarter of the twentieth century reveals certain ways in which both the state and public institutions protect the child. It was deemed advisable to rethink and use national experience to strengthen the interaction between the state and society. In particular, it is necessary to intensify society's actions for the placement of children deprived of parental care and the protection of certain categories of children (internally displaced persons, victims of war, etc.), the influence of the church and religious organizations in affirming a humanistic attitude toward the child, resolution of conflicts involving minors by justice of the peace, and the like.

It has been proven that the reform of local government is aimed at improving the lives of the entire local population, one-fifth to one-sixth of whom are children. Accordingly, the implementation and protection of children's rights is transferred to the local level. An analysis has been made of the relevant legislation, which defines the powers of local government in the sphere of child welfare, implementation of children's right to education, social protection of orphans, children deprived of parental care and children in difficult circumstances, children affected by school or domestic violence, etc. Most of the powers are delegated, so it was deemed necessary to change the ratio in favor of the local government's own powers. The necessity of involving children and youth in the development and making decisions on issues that concern them through the creation of children's and/or youth councils has been noted. It was proposed to create the institution of a municipal ombudsman for the rights of children and youth to protect their rights in state and non-state structures.

The features of protection of children in contact with the law as suspects/accused, victims or witnesses within the framework of restorative justice are considered. Restorative justice is an alternative to criminal proceedings activity of the parties of a criminal offence, the state represented by authorized bodies, civil society

institutions and other subjects, aimed at protection and restoration of rights of the victim, offender and society. The system of basic principles of restorative justice is supplemented by the following provisions: the principle of commensurability of guilt of the offender and measures applied in accordance with the agreements of the parties; presumption of innocence, according to which the participation of the offender in restorative process cannot be interpreted as admission of guilt in criminal proceedings, if the parties have not agreed; principle of guarantee, which involves the provision of appropriate guarantees of the procedure of restorative justice itself; principle of guaranteeing the rights of the person who has committed an offence; principle of the state, represented by the authorized bodies, civil institutions and other actors, which is aimed at the protection of the rights of the offender.

It is highlighted the implementation of the pilot project "Recovery Program for juveniles who are suspected of committing a criminal offence". It is concluded that this Program gives concrete positive results, but so far its effectiveness is not high. One of the reasons is recognized that the Program applies only to juveniles who have committed a criminal misdemeanor or non-serious crime. In addition, there are four conditions: 1) presence of a victim (individual or entity); 2) the criminal misdemeanor or non-serious crime is committed by the minor for the first time; 3) the minor admits to having committed a criminal offense; and 4) the minor who has committed a criminal offense and the victim both agree to participate in the Program.

The program is implemented in several stages, among which is mediation. Now mediation as a method of dispute resolution is a social institution, through which civil society is directly involved in restorative justice. At the same time, the practice of the pilot project confirmed that the ideas of restorative justice are not fully perceived by society, so it is considered appropriate to popularize it, both among professionals and in society as a whole.

Keywords: restorative justice, state mechanism for protecting children's rights, civil society, international standards for protecting children's rights, public organizations, ombudsman for children's rights, juvenile policy.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Борисюк І. Е. «Дитячий» омбудсмен у механізмі захисту прав дитини. *Юридичний бюлетень*. 2021. № 18. С. 19–25. DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.18.02>.
2. Борисюк І. Е. Еволюція міжнародного нормативного механізму захисту прав дитини. *Juris Europensis Scientia*. 2021. № 2. С. 7–12. DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.194>.
3. Борисюк І. Е. Конвенції Ради Європи та законодавство України у сфері захисту прав дитини: проблеми співвідношення. *Правова позиція*. 2021. № 2(31). С. 69–73. DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2021-2.14>.

Наукові праці у зарубіжних наукових виданнях:

1. Борисюк І. Відновне правосуддя як спосіб захисту прав дітей. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 4 (32). Vol. 3. С. 16–21. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.3.3>.

Наукові публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

1. Борисюк І. Е., Науменко Г. О. Правове забезпечення участі дитини в житті громадянського суспільства. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. Вип. 28. С. 15–18.
2. Борисюк І. Е. Захист прав дитини в Україні: співпраця держави та громадянського суспільства. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах євроінтеграції* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 18 травня 2018 р.: у 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 131–134.

3. Борисюк І. Е. Інституційні моделі державної ювенальної політики. *Правове життя сучасної України* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 15 травня 2020 р. : у 3-х т. Т. 1. / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 127–130.

4. Борисюк І. Е. Діяльність міжнародних неурядових організацій у сфері захисту прав дитини. *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 18-19 червня 2021р. м. Львів, 2021. С.12-15.